

Piotr A. Czyż

(Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce)
(Muzeum Regionalnego w Siedlcach, Muzeum Ziemiaństwa w Dąbrowie)
ORCID 0000-0002-1435-581X
doi: 10.36121/pczyz.DB.2019.09.375

Biurokratyzacja małżeństwa. Umowa przedślubna Augusta Zamoyskiego z Michaliną z Radziwiłłów, panną na Nieświeżu

Streszczenie: Rodzina Zamoyskich jedna z najznamienitszych rodzin arystokratycznych w Polsce miała bardzo duży wpływ na dzieje państwowości polskiej na przestrzeni dziejów. Statut ordynacji gwarantował majątek najstarszemu synowi - pierworodnemu, który także staje się ordynatem zamojskim. Każdy kolejny syn otrzymywał dobra na podstawie umów testamentowych. Stanisław i Zofia z Czartoryskich Zamoyscy swoje dobra podzielili między swoje dzieci w latach 30-tych XIX w. Augustowi Zamoyskiemu, który jest wymieniony w umowie przypadły dobra Włodawa, Różanka, będące częścią dóbr matczynych w niesionych w posagu do domu Zamoyskich. Chęć podniesienia rangi domu powodował zawarcie licznych mariaży pomiędzy znanymi rodami np. Lubomirscy-Zamoyscy, Sapiehowie-Zamoyscy, Sapiehowie-Czartoryscy. Dzięki takim koligacjom rodowym nie tylko można było powstrzymać przed wygaśnięciem gałęzi, ale także wzmacniało znacznie rodziny w XIX w., zwłaszcza w drugiej połowie.

Słowa kluczowe: Zamoyscy, Radziwiłłowie, dobra, umowa, małżeństwo, biurokracja, negocjacje

Bureaucratization of Marriage. August Zamoyski's prenuptial agreement with Michalina from Radziwiłł, a lady on Neśwież

Annotation: The Zamoyski family, one of the greatest aristocratic families in Poland, had a huge impact on the history of Polish statehood throughout history. The statute of the ordinance guaranteed the wealth for the eldest son - the firstborn, who also became the Zamoyski ordinate. Each subsequent son received goods on the basis of the testamentary agreements. Stanisław and Zofia née Czartoryska Zamoyski divided the property among their children in the 1830s. August Zamoyski, who is mentioned in the contract, received the goods of Włodawa, Różanka, which were part of the maternal goods brought in the dowry to the Zamoyski home. The desire to raise the rank of the home resulted in the conclusion of numerous marriages between well-known families, e.g. Lubomirski-Zamoyski, Sapieha-Zamoyski, Sapieha-Czartoryski. Thanks to such family alliances, it was possible not only to stop the extinction of the family branch, but also to strengthen the importance of

the family in the 19th century, especially in the second half.

Keywords: Zamoyscy, Radziwiłłów, good, contract, marriage, bureaucracy, negotiations

Бюрократизация брака. Брачный договор Августа Замойского с Михаиной из Радзивиллов, госпожой на Несвержи

Аннотация: Семья Замойских, одна из самых выдающихся аристократических семей в Польше, оказала большое влияние на историю польской государственности на протяжении всей истории. Устав указа гарантировал наследство старшего сына - первенца, который также стал орденом замосцев. Каждый последующий сын получал товар на основании завещания. Станислав и Зофия урожденные Чарторыйские поделили свою собственность среди своих детей в 1830-х гг. На Августа Замойского, который упоминается в договоре, собственности Влодавы, Рожанка, которая была частью матери, вывезенной в приданое к дому Замойских. Желание поднять звание дома привело к заключению многочисленных браков между известными семьями, например, Любомирцы-Замойцы, Сапеховы-Замойцы, Сапеховы-Чарторски. Благодаря такой семейной близости стало возможным не только остановить исчезновение ветвей, но и значительно укрепить семьи в 19 веке, особенно во второй половине.

Ключевые слова: Замойские, Радзивиллы, имение, брачный договор, бюрократия, переговоры.

Instytucja małżeństwa, a zarazem sakrament małżeństwa jest jednym z najświętszych ustanowionych przez Boga Wszechmogącego. Tak właśnie możemy powiedzieć o czasie lat drugiej połowy XX w. kiedy nasi rodzice nie patrzyli na liczne przeszkody i zawierali związki małżeńskie, nawet po krótkiej znajomości. Znam przypadek, kiedy jedna para po ledwie trzech tygodniach znajomości zaręczyła się a następnie po okresie kolejnych trzech miesięcy pobrali się. Dziś są szczęśliwym małżeństwem z trzydziesto- siedmioletnim stażem małżeńskim. A inne małżeństwa zawierane w tamtym okresie lat 70-tych, 80-tych XX w.? Część z tych małżeństw nadal trwa w przysiędze małżeńskiej, w zdrowiu, szczęściu i w chorobie. Wtedy nie było jakiś umów czy jakiś układów. Po prostu była iskra, która roznieciła się bardzo mocno i trwa do chwili obecnej.

Przykład zawarcia związku małżeńskiego, który polega na zawarciu układu lub umowy możemy znaleźć w kulturach (polskiej, rosyjskiej, żydowskiej) i religiach: polskiej, prawosławnej i judaistycznej.

W judaizmie podczas zaślubin jest czytana umowa, która została spisana przez zawarciem małżeństwa. Jest nią tzw. Ketuba. Na mocy tej umowy mężczyzna, który zgodnie z przysięgą bierze niewiastę za żonę, będzie się nią opiekował. Będzie spełniał powinności małżeńskie oraz zapewnić utrzymanie. A w przypadku śmierci lub rozwodu (w judaizmie bardzo rzadko dochodzi do rozwodów) zapewnić odpowiednie środki na dalsze życie¹. Przykładowy fragment kontraktu ślubnego podczas zaślubin u Żydów: „(...) pracować na Ciebie, szanować Cię i utrzymywać zgodnie z praktyką żydowskich mężów(...)”².

¹ L. Cohn-Sherbok, *Historia cywilizacji żydowskiej*, Warszawa 1999, s. 12.

² M. Podlowska-Bem, *Przyjmij tę obrączkę...*. Katalog wystawy. Włodawa 2011, s. 43.

Natomiast w polskiej szeroko pojętej etnografii środkowej Europy, dzięki Oskarowi Kolbergowi³ i Leonowi Kunickiemu⁴ wiemy jak wyglądały obrzędy swatów i zaślubin. Podczas których, jeżeli mowa o samych swatach dochodzi do rozmów⁵.

Ale mówiąc o warstwie społecznej, jaką była XIX w. grupa ziemiańsko-arystokratyczna, starano się, aby dobór przyszłych małżonków był odpowiedni w ramach tej samej grupy. Można powiedzieć, że dochodziło do mariażu dwóch rodów arystokratycznych⁶. Młodzi ludzie z tej grupy poznawali się w przeróżny sposób: na balach karnawałowych, polowaniach spotkań towarzyskich czy podróży⁷. Takie znaczenie połączenia dwóch znamienitych rodzin miało na celu przede wszystkim o utrzymanie i zwiększenie znaczenia i zamożności rodu⁸.

Wiek zawarcia małżeństwa w trupie oscylował w różnych granicach. W przypadku młodych ziemianek najlepszym wiekiem były lata między 17 a 20, maksymalnie 25. Po tym wieku mówiono często o staropanieństwie. Natomiast optymalny wiek dla mężczyzn, to ok. 30 lat⁹. Taki to właśnie przykład mamy w podjętym temacie, połączenia dwóch rodzin Zamoyskich i Radziwiłłów.

Podjęty temat może wydać się dziwny lub nieprawidłowo formułowany. Taki zarzut został postawiony przez prof. dr hab. Alicję Kulecką. Pani Profesor również zaproponowała zmianę tytułu na „Negocjacje przedślubne” i gdyby nie przemyślenia oraz rozważania poczynione w czasie późniejszym, temat brzmiałby następująco: „Negocjacje przedmałżeńskie domu Zamoyskich i Radziwiłłów. Przyczynek do poznania historii zawarcia małżeństwa”. Jednak wspomniane przemyślenia i rozważania sprawiły, że trzeba być konsekwentnym wobec podjętego założonego problemu. Stąd właśnie podany przykład z kultury staropolskiej i religii judaistycznej, gdzie również jest zawierana umowa. Oczywiście każdą umowę muszą poprzedzić negocjacje. Ale takie negocjacje bywają bardzo burzliwe. Zdarza się, że nie doszło się do porozumienia i związek zostaje nie zawarty. Tak również mogło wyglądać w przypadku Augusta Zamoyskiego i ewentualnego zawarcia takiego związku małżeńskiego z Michaliną z Radziwiłłów panną na Nieświeżu.

Wspomniane rodziny Zamoyskich i Radziwiłłów w arkanach historii I Rzeczypospolitej odegrały znaczące role. Rodzina Zamoyskich pochodząca od protoplasty rodu Tomasza z Łazina (ziemia łeczycka) poprzez osobę Jana Zamoyskiego, Tomasza oraz Andrzeja Hieronima (wszyscy byli Wielkimi Kanclerzami Koronnymi I Rzeczypospolitej) wynieśli swój ród na piedestał znaczących rodzin w państwie.

³ M. Bem, *Ginący świat tradycji, zwyczajów i obrzędów Polesia*, Włodawa 2014, s. 21, 25-27.

⁴ L. Kunicki, *Zarysy znad Bugu*, Włodawa 2012, s. 33-35.

⁵ Taki obraz mamy przedstawiony podczas pierwszych scen filmy *Wotyń* w reżyserii Wojciecha Smarzowskiego.

⁶ Liczne są takie mariaże. Przykład małżeństwo Izabeli z Flemmingów z Adamem Jerzy Czartoryskim czy Zofii z Czartoryskich z Stanisławem Kostką Zamoyskim w XVIII w. A przykładami z XIX w. jest przykładowo Małżeństwo Jadwigi z Zamoyskich z Leonem Ludwikiem Sapiehą, czy Celiny z Zamoyskich z Tytusem Działyńskim. Czy nawet inny ciekawy mariaż XIX w. Natalii z Zamoyskich ze Stefanem Lubomirskim.

⁷ T. A. Pruszek, *Ziemiańskie święta i zabawy. Tradycje karnawałowe, ślubne, dożynkowe i inne*, Warszawa 2012, s. 228

⁸ Tamże, s. 231.

⁹ Tamże, s. 232.

Założyciel ordynacji Jan Zamoyski, kanclerz dał początek zmianom, które miały wpływ na rozwój państwowości polskiej w XVI w. Andrzej Hieronim Zamoyski, był twórcą praw, które stały się kamieniem węgielnym do uchwalenia Konstytucji 3 maja. Ostatni ze znamienitszych Stanisław Kostka, twórca potęgi rodu, senator Królestwa Polskiego. Właściciel licznych dóbr rozległych na terenie obecnej Lubelszczyzny, Podkarpacia czy wschodniego Mazowsza. Miał 10 dzieci, 7 synów i 3 córki.

Rodzina Radziwiłłów podobnie jak Zamoyscy, na kartach historii odnieśli światłe i chwalebne czyny, ale także zdarzyły się także czarne karty, przykładem jest ugoda w Kiejdanach. Ale także wśród potomków rodziny możemy znaleźć wybitne osobistości zasiadające na znaczących urządach. Takim urzędem było stanowisko Marszałek Wielki Litewski i tutaj możemy wymienić dziewięciu przedstawicieli piastujących urząd¹⁰.

Obie wspomniane rodziny łączy jedna rzecz bardzo ściśle, niż nam się wydaje. To właśnie w roku 1589 r. obie rodziny otrzymały od króla Stefana Batorego potwierdzenie sejmowe założenia swoich ordynacji¹¹.

Wśród synów Stanisława Kostki Zamoyskiego XII ordynata na Zamościu¹², August Zamoyski, szósty syn pary ordynackiej Stanisława Kostki Zamoyskiego (1775-1856) oraz Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej (1778-1837)¹³. Urodzony w 1811 roku w Warszawie w momencie kiedy Stanisław Kostka Zamoyski był u szczytu swojej publicznej działalności.

August jako przyszyły właściciel dóbr włodawskich wykazał się bohaterstwem. Brał udział w Powstaniu Listopadowym wraz ze swoimi braćmi. Był podporucznikiem w 5 Pułku Ułanów im. Zamoyskich¹⁴, ufundowanym przez ordynata Konstantego Zamoyskiego w grudniu 1830 roku.

¹⁰ Przedstawiciele rodziny Radziwiłłów piastujących urząd: Radziwiłł Ościkowicz, Mikołaj Radziwiłł, Jan Radziwiłł, Mikołaj „Czarny” Radziwiłł, Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, Albrecht Radziwiłł, Stanisław Radziwiłł, Aleksander Ludwik Radziwiłł, Stanisław Kazimierz Radziwiłł.

¹¹ A. Meleń, *Ordynacje w dawnej Polsce*, „Pamiętnik historyczno-prawny”, pod red. Przemysława Dąbkowskiego, T. VII, zeszyt 2, Lwów 1929, s. 9, 11.

¹² Został nim w 1800 r. w wyniku przedwczesnej śmierci swojego brata Aleksandra XI ordynata zamojskiego. Zarząd ordynacją trwał 35 lat, kiedy w 1835 r. zrzekł się ordynowania zarządem wielkiego majątku rodzinnego na rzecz swojego najstarszego syna Konstantego, który stał się XIII ordynatem zamojskim.

¹³ Często mówi się, co znajduje potwierdzenie w badaniach historyków, że August Zamoyski był szóstym synem pary ordynackiej. Jednak jeżeli by dalej rozszerzyć spektrum badań genealogicznych można znaleźć wiadomości o kolejnym synu pary ordynackiej. Mianowicie o Arturze Zamoyskim (1808-1818).

¹⁴ 5 Pułk Ułanów, nazwany imieniem Zamoyskich został sformowany 10 grudnia 1830 roku, sumptem najstarszego syna Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej i Stanisława Kostki Zamoyskiego, Konstantego. Według notatek i rozporządzenia najstarszego syna pary Ordynackiej Konstantego czytamy: *Dnia 13 grudnia 1830 nakazany został, przez komisję spraw wewnętrznych i policji, pobór ludzi i koni, licząc po jednym jeźdźcu uzbrojonym w lancę z pięćdziesięciu dymów. W Pułku służyli Konstanty, Andrzej, Zdzisław, i Władysław, oraz August.; A. Cholewianka-Kruszyńska, Piękna i dobra. Opowieść o Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej*, Kozłówka 2008, s. 177, 179; *Jenerał Zamoyski 1803-1868*, T. II 1830-1832, s. 100.

Gdy wybuchło powstanie, miał dopiero 19 lat¹⁵. Wypełnił bohatersko swój obywatelski obowiązek, co nie było powszechnym zjawiskiem wśród ówczesnej arystokracji. Zanim dotarł do pułku rodzinnego, musiał najpierw wrócić do kraju z Genewy. W liście z 2 marca 1831 do matki Zofii Zamoyskiej, Władysław tak pisze: *August jest w pułku. Podoba mi się: dobry, prosty i pełen zapału; żal mu nauk genewskich*¹⁶.

Szczegółowy udział młodego Zamoyskiego we wspomnieniach starszego brata Władysława Zamoyskiego *Jenerał Zamoyski*, oraz w książce A. Cholewianki-Kruszyńskiej, *Piękna i dobra. Opowieść o Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej*¹⁷. W wymienionych publikacjach można odczytać m. in. o drodze jaką August Zamoyski musiał przebyć, aby się dostać do rodzinnego 5 Pułku Ułanów im. Zamoyskich, czy też o przeżyciach odczuty na polu walki. W drugiej publikacji mamy zupełnie inny obraz, a mianowicie powstanie listopadowe widziane oczami Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej. Tutaj mamy do czynienia z troską o swoich synów, jak również, o zięcia.

W innym miejscu wspomnień Władysława Zamoyskiego można również odnaleźć fragmenty listów Augusta Zamoyskiego wysyłane do rodziny, w których relacjonuje swój udział w walkach powstańczych, oraz udział w Bitwach pod Kufłowem i pod Ostrołęką.

Przyszły właściciel dóbr Włodawskich odznaczył się wielką odwagą w bitwie pomiędzy przednią strażą głównych sił polskich a oddziałem moskiewskim, wysłanym na rekonesans, pod Kufłowem 21 kwietnia, dzień wcześniej otrzymał awans na stopień podporucznika¹⁸. W tejże potyczce 5 pułk ułanów stracił 80 ludzi. Władysław Zamoyski tak wspomina tę bitwę w liście do matki: *Pułk nas miał spotkanie twarde, ale bardzo chlubne pod Kufłowem. August żywawo się znalazł. Byli w potężnym starciu*¹⁹.

Następną krwawą bitwą, w której brał udział August wraz ze swoimi braćmi i szwagrem Tytusem Działyńskim była bitwa pod Ostrołęką 26 maja. Ponownie Władysław Zamoyski wspomina: *Brat mój August także dnia tego szczęśliwie miał z kulą armatnią spotkanie. Urwała mu podeszwę od buta, ale go nie zraniła*²⁰.

Matka Rodu²¹ Zamoyskich, tak pisała do swojego męża Stanisława Kostki, który był w Petersburgu: *Pod Ostrołęką w tej okropnej rzezi, było naszych trzech synów [Władysław,*

¹⁵ We wspomnieniu starszego brata Augustowego, Władysława czytamy: *Podczas gdy [Konstanty] Zamoyski zajęty był 5 pułkiem ułanów, jeden z przyszłych ochotników tego pułku, młodszy jego brat, osiemnastoletni August, mimo rad matki [Zofii Zamoyskiej], żeby cicho siedział w Genewie i dalej się uczył, wyrwał się stamtąd i pośpieszył do powstania. Wprawdzie radził się profesorów i nauczycieli, ale raczej, co do sposobu wykonania rzeczy, niż co do samego zamiaru. Szwajcarzy rozumieją, czym jest miłość ojczyzny i jakie obowiązki nawet na najmłodszym nakłada. Jak sam August pisze, [nauczyciele] mówili, że zapewne ojciec znajdzie jego wyjazd bardzo naturalnym. Jenerał Zamoyski 1803-1868..., s. 99-100*

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ *Jenerał Zamoyski 1803-1868*, T. II 1830-1832; A. Cholewianka-Kruszyńska, *Piękna i dobra. Opowieść o Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej*, Kozłówka 2008

¹⁸ Awans na podporucznika został wydany rozkazem dziennym z 20 kwietnia 1831 r. podpisany w kwaterze głównej w Jędrzejowie pod Kuluszynem przez wodza naczelnego Skrzyneckiego i szefa sztabu, generała brygady Chrzanowskiego. Ibidem, s. 186; A. Cholewianka-Kruszyńska, *Piękna i dobra...*, s. 182.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, s. 235

²¹ W historiografii polskiej przyjęło się określenie do Zofii z Czartoryskich, że jest Matka Rodu.

Konstanty i August] i [Tytus] *Działyński. Bóg wszystkich zachował. Nasi synowie, wszyscy trzej mieli konie pod sobą zabite. August dwa*²². W cytacie możemy odczytać troskę, jaką otaczała swoich synów Zofia Zamoyska. Jak każda matka starała się ochraniać swoje dzieci. Ale wiedząc, że nazwisko Zamoyski zobowiązuje, przyjęła to brzemię jakie na niej spoczywało. Przypominając sobie dzieciństwo swoich dzieci, Zofia miała w pamięci ciągłą rozłąkę, kiedy synowie wyjeżdżali pobierać nauki czy to w Polsce, czy również poza granicami kraju a przypadku Augusta nauki w Genewie.

Po powstaniu listopadowym wszyscy krewni z rodziny biorący udział w nim spędzili okres kwarantanny. Konstantego, który zrezygnował z czynnego brania udziału w powstaniu po 20 lipca 1831 r. jeszcze podczas jego trwania, kiedy Stanisław Kostka Zamoyski został wykreślony z senatorów, został objęty amnestią. *Władysław i August*²³ przekroczyli granicę Galicji, zaś Zdzisław z Leonem Sapiehą²⁴ przeszli do Prus.

Wtedy rozpoczęły się starania o powrót synów pary ordynackiej. Zofia zwróciła się listownie do namiestnika Galicji Lobkowitza, do Lwowa. Namiestnik w odpowiedzi podał, że jedynie Konstanty, jako osoba cywilna objęty został amnestią i może powrócić na teren królestwa, natomiast pozostali trzej Zdzisław, August i Władysław mogą to uczynić dopiero po złożeniu przysięgi wierności carowi Mikołajowi. Nie długo potem August i Konstanty zostali internowani do Brna na Morawach wraz z innymi oficerami z korpusu Romanina²⁵. August został zwolniony dopiero w maju 1832 r.²⁶

Znany jest rysopis dwudziestopięcioletniego Augusta z sierpnia 1837. Był on „*wzrostu słusznego, oczów czarnych, twarzy ciągłej i nosa miernego*”. Wówczas to August starał się o pozwolenie na wydanie paszportu. Swoją prośbę motywował słabością zdrowia ojca, któremu chce towarzyszyć w podróży „*dla zasięgnięcia Rady Lekarzy*”. Miał się udać do Wiednia, po drodze zatrzymać się w Galicji, gdzie doszło do podziału majątku²⁷.

August Zamoyski stosownie do aktu działowego otrzymał dobra składające się z Włodawy i Orchówka oraz wsi: Suszno, Dobropól, Różanka, Szuminka, Konstantyn, Stawki, Korolówka, Kaplonosy, Krasówka, Wyrki, Połód, Suchawa, Żdzarka, Wólka, Lubień, Adampol, Żuków, Luta, Iwankowszczyzna, Okuninka wraz z osadami Irkuck

²² A. Cholewianka-Kruszyńska, *Piękna i dobra...*, s. 182.

²³ *August zdrów, dobrze się bił, ma krzyż srebrny za odznaczenie się, przez cały pułk mu przyznany, kiedy był żołnierzem. Jenerał Zamoyski 1803-1868...*, s. 423-424.

²⁴ Warto wspomnieć, że kiedy Zofia Zamoyska wspomina Leona Ludwika Sapiehę, wspomina swojego zięcia, który zawarł małżeństwo z Jadwigą, córką Stanisława Kostki i Zofii Zamoyskich w 1825 r. Leon Ludwik wspomina swoje starania o względy Jadwigi w swoich wspomnieniach pt. *Wspomnienia z lat od 1803 do 1863*, wyd. Libra, Reszów 2015, s. 61-62.

²⁵ A. Cholewianka-Kruszyńska, *Piękna i dobra...*, s. 187; Tutaj chodzi o gen. Girolamo Ramarino, zwanego także Hieronimem Ramarino.

²⁶ *Ibidem*, s. 191.

²⁷ Do ostatecznego podziału majątku pomiędzy dzieci pary ordynackiej doszło we Florencji w 1837 roku. Ostateczny podział majątku został potwierdzony aktem sporządzonym 13 grudnia 1851 r. w Wiedniu. Stanisław Kostka Zamoyski wydał Instrukcję dla swoich synów, w której zapisano wszelkie wskazówki odnośnie prowadzenia interesów rodzinnych, jak również samej Ordynacji. T. Zielińska, *Poczet rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 474; Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Zamoyskich, Kancelaria Własna Namiestnika w Królestwie Polskim. Wydział Paszportowy, sygn. 1161, nlb; K. Ajewski, *Stanisława Kostki Zamoyskiego życie i działalność 1775-1856*, Warszawa 2010, s. 661-666.

i Kamczatka²⁸. Wartość dóbr została oszacowana na wartość 1 925 930 zł 14 gr oraz część dóbr znajdujących się w Cesarstwie Rosyjskim zwanych Zabuze o wartości 715 035 zł²⁹.

Jak podaje dokument dotyczący dziedziczości dóbr: *W dobrach tych znajdują się dwa miasta, to jest Włodawa i Orchówek, trzecie było miasteczkiem zwane Różanka, które teraz jest wsią pańszczyźnianą. Miasta te nie miały i nie mają żadnych królewskich przywilejów, oprócz na 3 jarmarki udzielonych na żądanie dziedzica, a mianowicie, tylko dla miasta Włodawy: to ostatnie jest teraz miastem obwodowym, jest przecięte linią demarkacyjną r. 1794. Cesarstwa Rosyjskiego Rzeką Bugiem, ma Komorę II-go rzędu, Sąd Pokoju, Skład Soli Państwowej i Urząd Muncypalny. Po przecięciu linią demarkacyjną Dóbr Włodawskich w r. 1794 i dostania się w Kordon Cesarstwa Rosyjskiego część gruntów należących, dziedzic uwczesny X. Czartoryski A. na ziemi dziedzicznej za Bugiem uformował nowe miasteczko, pod nazwiskiem Włodawka, gdzie teraz jest Tamoźnia Rosyjska. Po r. 1814, ś.p. Hr. Ordynatowa Zamoyska miasteczko to rozszerzyła, i w Senacie Petersburskim uzyskała przywilej na 3 jarmarki, dla Włodawki, czyli potwierdzenia owych trzech Jarmarków które przez Królów Polskich były nadane dla Włodawy, ale odbywały się w tam miejscu za Bugiem, gdzie teraz osypuje Włodawka, jako miejscu z położenia swego i okolic dla przybywającego na Jarmarki bydła dogodnego, i dla Kupców stosownem. Którey dogodności na lewym brzegu Bugu miasto Włodawa nie miało dawniej i mieć może teraz z powodu granicy³⁰.*

W roku 1843 Zamoyski ożenił się z Elfrydą Tyzenhauz, córką Rudolfa na Żołudku, pułkownika artylerii wojsk napoleońskich i Genowefy z Pusłowskich³¹. Gabriela Puzynina z Güntherów tak charakteryzuje Augusta Zamoyskiego: *Pan August Zamoyski najsympatyczniejszy ze szwagrów przez to samo, że najbardziej z nich Polak, mówił najchętniej po polsku i o narodowych rzeczach, wydawał się łagodny i przywiązany do żony; możeby się nawet dał powodować młodej, miłutkiej, serdecznej kobiecie, gdyby nie był Zamoyskim, tj. związanym godłem familijnym: żony być powinny poddane mężom swoim³². W innym miejscu pamiętnika Gabrieli Puzyniny czytamy: między Paryżem a Warszawą znalazła ona [Elfryda] męża w Wiedniu. Hrabia August Zamoyski, niegdyś zaręczony z Minią Radziwiłłówną był tym szczęśliwym wybranym i owa żywa, pusta, swawolna, serdeczna... Eldzia [...] wpadła, jak myszka, w żelazną klatkę, rodziny, której godłem jest ślepe poddanie się mężowi. Ślub Eldzi [z Augustem] odbył się naprędce, tak pośpiesznie, że nie czekano nawet do Przewodniej niedzieli, ale na Kwietną poprowadzono do ołtarza, nim wiadomość o zgonie Babki, a więc żatoba nie przeszkodzi temu³³.*

Ale za nim doszło do małżeństwa z Elfrydą z Tyzenhauzów, August był kojarzony z Michaliną Radziwiłł, córką Aleksandry ze Steckich i Michała Gedeona Radziwiłła. Urodzona w 1816 r. w Warszawie, zm. 1883 w Turynie³⁴. Po nieudanych negocjacjach domów Zamoyskich i Radziwiłłów Michalina wyszła za mąż za Leona Rzyczewskiego w 1839 r³⁵.

²⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. Oddział w Chełmie (dalej APCh), Wydział Ksiąg Wieczystych, Akta Hipoteczne Włodawa (dalej HW), nr 706, dz. I.

²⁹ APL, AOZzW, sygn. 55/X, nlb.

³⁰ APL, AOZzW, sygn. 86/9, s. 2-3.

³¹ J. Seweryn hr. Dunin-Borkowski, *Genealogie żyjących utytułowanych rodów polskich*, Lwów 1895, s. 663.

³² G. Puzynina, *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815-1843*, Wilno 1928, s. 350.

³³ *Ibidem*, s. 348.

³⁴ <http://www.sejm-wielki.pl/b/psb.25349.5> [dostęp: 01.11.2019 r.]

³⁵ Tamże.

Umowa i jej oryginał znajdują się we Lwowie w danym Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich obecnie w Lwowskiej Naukowej Bibliotece im. W. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

Nim trafiło do Lwowa, dokumentacja znajdowała się w Krasieczynie. Tam archiwum zostało utworzone w 1860 r. przy froncie zamku krasieczyńskiego. Mieściło się najpierw w baszcie zegarowej, ale podjęto decyzję o rozbudowie i przy baszcie rozbudowano bibliotekę oraz archiwum.

Trzon dokumentacji archiwum stanowiły archiwalia ściągnięte z Warszawy, w lipcu 1860 r. Dokonał tego drugi właściciel Krasieczyna z kodeńskiej gałęzi Sapiehów Stanisław Adam Sapieha, syn. Leona Ludwika. najprawdopodobniej trafiły zbiory dawnej biblioteki kodeńskiej z ekslibrisami Jana Fryderyka Sapiehy i Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny. Oceniono wtedy że wszystkiego jest ok. 50 tysięcy jednostek i z tego ok. 5 tysięcy było uporządkowanych.

Zbiory zostały następnie w 1910 r. oddane w depozyt do Lwowa i tam przetrwały zawieruchę³⁶.

Umowa jaka miała zostać zawarta pomiędzy dwoma domami nosi tytuł. „Rapport o Interesie JW. Hrabiego Augusta”. Składa się z 17 ponumerowanych stron. Numeracja od 1 do 17 napisana w górnych rogach po prawej nieparzystej w prawym rogu, po parzystej w lewym rogu. Najprawdopodobniej sporządzona na papierze żeberkowym, o czym świadczą widoczne ślady pionowe papieru.

Wycinek niezapisanej strony, pokazujący pionowe ślady papieru żeberkowego.

³⁶ Fragment wystąpienia autora podczas II Siedleckich Spotkań Archiwoznawczych w dn. 14-15 lutego 2019 r.

Dokument sporządzony przez naczelnika Kancelarii Dóbr i Interesów JWW. Hrabiów Zamoyskich w osobie Antoniego Cyprysińskiego w Warszawie w dniu 10 października 1835 r.

Podpis Antoniego Cyprysińskiego na dokumencie.

Na dokumencie widoczne także pieczęcie Krasiczyna wraz z herbem LIS oraz pieczęć Archiwum xx. Sapiehów. Poniżej prezentujemy dokument przepisany z oryginału zgodnie z instrukcją wydawniczą I. Ihnaczcowicza. Wszystkie skróty zostały rozwinięte (np. JO. JW.) oraz w zdaniach, w których należało wstawić brakujące słowa, zostały wstawione w domyśle przez autora. Wyrazy, które nie są zrozumiałe, zostały w przypisach wyjaśnione.

REFERENCES

Sources:

Archiwum Państwowe w Lublinie:

- Oddział w Chełmie, Wydział Ksiąg Wieczystych, Akta Hipoteczne Włodawa, nr 706, dz. I.
- AOZzW, sygn. 55/X; . 86.

Archiwum Główne Akt Dawnych:

- Archiwum Zamoyskich, Kancelaria Własna Namiestnika w Królestwie Polskim. Wydział Paszportowy, sygn. 1161, nlb;

Studies:

Ajewski K., *Stanisława Kostki Zamoyskiego życie i działalność 1775-1856*, Warszawa 2010.

Bem M., *Ginący świat tradycji, zwyczajów i obrzędów Polesia*, Włodawa 2014.

Cholewianka-Kruszyńska A., *Piękna i dobra. Opowieść o Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej*, Kozłówka 2008.

Cohn-Sherbok L., *Historia cywilizacji żydowskiej*, Warszawa 1999.

Dunin-Borkowski J. Seweryn hr., *Genealogie żyjących utytułowanych rodów polskich*, Lwów 1895.

Kunicki L., *Zarysy znad Bugu*, Włodawa 2012.

Meleń A., *Ordynacje w dawnej Polsce*, „Pamiętnik historyczno-prawny”, pod red. Przemysława Dąbkowskiego, T. VII, zeszyt 2, Lwów 1929.

Podlewska-Bem M., *Przyjmij tę obrączkę...”. Katalog wystawy*. Włodawa 2011.

Pruszek T. A., *Ziemiańskie święta i zabawy. Tradycje karnawałowe, ślubne, dożynkowe i inne*, Warszawa 2012.

Puzyńska G., *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815-1843*, Wilno 1928.

Sapieha L. L., *Wspomnienia z lat od 1803 do 1863*, wyd. Libra, Reszów 2015.

Zielińska T., *Poczet rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997.

Aneks

Raport o Interesie J[aśnie] W[ielmożnego] Hrabiego Augusta [Zamoyskiego]

W końcu kwietnia r.b. [1836] ułożony został przez Kancelarię Centralną [Dóbr i Interesów Jaśnie Wielmożnych Hrabiów Zamoyskich], na żądanie J[aśnie] O.[świeconej] Księżnej [Aleksandry] Radziwiłłowej³⁷ projekt umowy przedślubnej, według której rozporządzenia majątkowe obu Stron Rodziców [Zamoyskich i Radziwiłłów] miały być następujące:

1. J[aśnie] W.[ielmożny] Ordynat [Stanisław Kostka Zamoyski] naznaczał Synowi Swemu Hrabi[emu] Augustowi od dnia ślubu pensji rocznej zł[otych] p.[olskich] 20.000 wypłacać się mającej do póki nie odda Mu dóbr nieruchomości z równą intratą, albo też
2. Przeznaczyć miał dla Niego [Augusta - PC.] na poczet spadku sumę kapitałną zł[otych] p.[olskich]. 400 000, która miała być wypłacaną zaraz po ślubie, i której od tego momentu Hr.[abia] August stawał się właścicielem w tym tylko ograniczonym, iż w lokowaniu kapitału swego miał trzymać się zdania starszego Brata J[aśnie] W[ielmożnego] Hr.[abiego] Konstantego i że J[aśnie] W[ielmożny]. Ordynat zachował do aprobacji³⁸ Swojej sposób, w jaki zamierzałby Hrabia August swego kapitału użyć, co jednak nie odbiera Hrabi[emu] Augustowi, jako jego właścicielowi, wolności rozporządzenia nim na przypadek śmierci.
3. J[aśnie] O.[świeconą] Księżna [Aleksandra] Radziwiłłowa przeznaczyć miała na posag dla Córki Swjej J[aśnie] O.[świeconej] Księżniczki Michaliny, dobra Czarkowy w województwie Krakowskim: uregulować tytuł własności na Jej imię przed końcem roku 1835: oddać zaś w posiadanie rzeczowe dobra w dniu 1 lipca 1837 roku wolne od wszelkich długów po Towarzystwie Kredytowym Ziemijskim zahipotekowanych³⁹, i bez żadnej dla tegoż Towarzystwa [Kredytowego Ziemijskiego] zaległości, do czasu zaś oddania płacić roczną pensję zł[otych] po. 40 000.
4. Dwadzieścia tysięcy złotych, tak z pensji rocznej, jako też z dochodów majątku posagowego po jego oddaniu, miały być płacone do wyłącznej dyspozycji J[aśnie] O[świeconej]. Księżniczki Michaliny przyszłej Hrabiny Zamoyskiej, a reszta dopiero służyć miała przyszłemu Małżonkowi Hrabi[emu] Augustowi Zamoyskiemu na ponoszenie ciężarów małżeństwa.
5. Obie strony, Rodzice zapewniali przyszłym małżonkom wolne mieszkanie w rezydencjach dóbr Swoich [Nieświeżu i Różance], i dogodności jakie w nich znaleźć i będą mogły.

Taki projekt do umowy przedślubnej mając sobie J[aśnie] O[świeconą]. Księżna [Aleksandra] Radziwiłłowa odczytany w obecności J[aśnie] W.[ielmożnego] Hr[abiego]. Konstantego [Zamoyskiego], Sędziego Najwyższej Instancji od J[aśnie] O[świeconej] Księżny Delegowanej, oświadczyć raczyła, iż się w zupełności do nie-

³⁷ Małżonka Michała Gedeona Radziwiłła.

³⁸ Zgodzenia się z czymś.

³⁹ Obciążonych

go przychyła, i tylko co do jednego punktu, to jest co do oznaczenia terminu, w którym dobra Czarkowskie w posiadanie przyszłym małżonkom oddane być mają odwołała się od decyzji J[asnie] O[świeconego] Księcia Michała Żyrmonckiego. Na tymże projekcie dopisane zostały przez J[asnie] O[świeconego]. Sędziego Tokarskiego, na żądanie J[asnie] O[świeconej].. Księżny, te wyrazy względem oddania dóbr Czarkowskich: „Termin” w tym względzie będzie oznaczony dopiero po zasięgnięciu rady J[asnie] O[świeconego].. Księcia [Michała Gedeona] Radziwiłła, którego to dodatku nie byłaby J[asnie] O[świeconej]. Księżna uważała za potrzebny, gdyby cały projekt umowy przedślubnej miał być zależeć od decyzji tego Księcia.

Wyjąwszy zatem jeden punkt intercyzy, którego rozstrzygnięcie w Wiedniu nastąpić miało, wszystkie inne opisy jej uważane były jako już przyjęte przez J[asnie] O[świeconej]. Księżną [Aleksandrę] Radziwiłłową; pozostało tylko otrzymać zezwolenie J[asnie] O[świeconej]. Ordynata oraz uzyskać potrzebne pełnomocnictwo, jako też wpływające z układu polecenia do Kasy.

Oświadczyła także J[asnie] O[świeconej] Księżna [Aleksandra] Radziwiłłowa jak najwyraźniej, iż jeżeli by J[asnie] W[ielmożny] Ordynat zamiast pensji rocznej przeznaczył kapitał dla Hrabiego Augusta. Ona kapitału tego do rąk swoich, ani na swoją rzecz pod żadnym pozorem i w żadnym przypadku przyjąć nie zechce. Nie były wreszcie udzielone żadne objaśnienia, ani o szacunku, ani o stanie hipotecznym dóbr na posag J[asnie] O[świeconej]. Księżniczki [Michaliny] przeznaczonych. Ten projekt mając sobie J[asnie] W[ielmożny]. Pan przeze mnie przedstawionych w całości. Do przyjęcia, zeznania, raczyłeś stosowną do projektu plenipotencją⁴⁰ dla J[asnie] W[ielmożnego] Hrabiego Konstantego oraz polecić Kasie Swojej, aby zaraz po ślubie wypłaciła przeznaczony kapitał do rąk J[asnie] W[ielmożnego] Hrabiego Augusta, na własność Jego i na poczet spadku po Rodzicach.

Gdy rozporządzenie to wydając J[asnie] W[ielmożny] Pan spodziewałeś się, iż do ukończenia interesu nic nie pozostanie oprócz podpisania umowy przedślubnej w Warszawie; tymczasem zaszyły w Wiedniu decyzje cały stan rzeczy zmieniające; albowiem J[asnie] O[świeconej] Książę Michał Żyrmoncki, mając sobie [kopię] nadesłanego projektu w Warszawie przez J[asnie] O[świeconej] Księżną Radziwiłłową, a w Florencji przez J[asnie] W[ielmożnego]. Pana Przyjęty, projekt ten w zupełności odrzucił, a na to miejsce ułożył dwa inne, wskazując J[asnie] O[świeconej]. Księżną [Aleksandrę] Radziwiłłową aby jednego albo drugiego się trzymała, i oznajmiając zarazem, że „jakkolwiek Księżnie wolno rozrządzać losem własnego dziecka, jeżeliby jednak przeciw projektom jego postąpiła, on od wszelkiej za to odpowiedzialności usuwa się”.

Pierwszy projekt J[asnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego zawierał w sobie:

1. Dobra Czarkowskie przeznaczają na posag J[asnie] O[świeconej] Księżniczki Michaliny.

⁴⁰ Pełnomocnictwem.

2. Intrata⁴¹ roczna z tych dóbr czynić ma zł[otych] p[olskich] 90 000, a zatem ich szacunek naznacza się zł[otych] p[olskich] 1 800 000.
3. Oddane zostaną za rok na dziedzictwo przyszłej Hrabiny Zamojskiej, ale pod tym warunkiem, jeżeli J[ąśnie] W[ielmożny] Ordynat wypłaci Hrabi[emu] Augustowi summę zł[otych] p[olskich] 500 000 i dozwoli użyć tego kapitału na spłacenie długów, których wykaz dopiero po zgodzeniu się na takie kapitału użycie, przy Intercyzie miał być okazany i do niej dołączony. Przez te wypłaty miał Hrabia August oczyścić dobra Czarkowskie, wejść do hipoteki na miejsce spłaconych wierzycieli, to jest: kupić część dóbr Czarkowskich za 500 000, reszta zaś ich szacunki, to jest zł[otych] p[olskich]. 1 300 00 miała stanowić posag J[ąśnie] O[świeconej] Księżniczki.
4. Aby przyszli Małżonkowie pobierać mogli całą z dóbr intratę, J[ąśnie] O[świeconą] Księżną [Aleksandra] Radziwiłłowa, Matka opłacać będzie procenty od długu Towarzystwa Kredytowego [Ziemińskiego], który przy dobrach pozostanie.

Takie rozporządzenie J[ąśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego kazały domyślać się, iż na dobrach Czarkowskich, oprócz długu Towarzystwa Kredytowego [Ziemińskiego] zapisane są w hipotece 500 000 innych wierzytelności, które kapitałem J[ąśnie] W[ielmożnego] Pana spłacić by wypadało.

Na przypadek, gdyby ten projekt nie został przyjęty, J[ąśnie] O[świecony] Książę [Michał] Żyrmoncki, wskazywał drugi, to jest naznaczał dla J[ąśnie] O[świeconej] Księżniczki pensji rocznej zł[otych] p[olskich] 40 000, która stanowić miała Jej wyposażenie.

Oba powyższe projekty zmniejszały korzyści, jakie dla przyszłych Małżonków, a mianowicie dla J[ąśnie] O[świeconej]. Księżniczki, wypływały zakładów kwietniowych. Obu, J[ąśnie] W[ielmożny]. Hrabia Konstanty już z tej przyczyny przyjąć nie mógł, oprócz tego zaś pierwszego z powodów iż stanowił o użyciu kapitału J[ąśnie] W[ielmożnego]. Hr[abia]iego Augusta do czego przychylić się nie było w Jego mocy; drugiego z przyczyny, iż nie zawierał w sobie wyposażenia J[ąśnie] O[świeconej] Księżniczki.

Ponieważ z jednej strony J[ąśnie] W[ielmożny] Hrabia Konstanty przychylić się nie mógł do projektów przechodzących granice plenipotencji, tak przeciwnych dawniejszych mianowicie co do kapitału Hrabi[ego] Augusta, intencjom i oświadczeniom J[ąśnie] O[świeconej] Księżnej [Aleksandrze] Radziwiłłowej niezawierających wyposażenia J[ąśnie] O[świeconej] Księżniczki; ponieważ z drugiej strony J[ąśnie] O[świeconej] Księżna [Aleksandra] Radziwiłłowa ogłaszając się za zupełnie zawisłą w interesie Swej Córki i Swego majątku od decyzji J[ąśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego, zapewniła iż od wskazanych przez Niego przepisów odstąpić nie jest mocną, stąd wynikło, iż traktowanie o konkluzją interesów pozostało w zawieszeniu.

⁴¹ Zysk, dochód

Gdy jednak J[añasnie] O[świeconą] Księżna [Aleksandra] Radziwiłłowa odkryła w liście J[añasnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego tę myśl, iż oprócz podanych przez Niego dwóch projektów mogą być jeszcze proponowane inne, i zaproponowanie ich mnie poleciła, miałem zaszczyt podać Jej w dniu 29 czerwca r.b [1836] różne myśli względem wyrzeczenia z Jej strony o majątku posagowym, J[añasnie] O[świeconej] Księżniczki Michaliny.

J[añasnie] O[świeconą]. Księżna ponowiła dawniejsze swoje oświadczenia, iż jakiegokolwiek podane będą projekty, gdyby różniły się od nadesłanych z Wiednia, Ona przyjmie je w celu jedynie przesłania do decyzji J[añasnie] O[świeconego]. Księcia [Michała] Żyrmonckiego. Myśli swoje podawałem na rozkaz J[añasnie] O[świeconej] Księżnej a nie z upoważnienia J[añasnie] W[ielmonego]. Hr[abiego]Konstantego, przez co zleciła mi, abym tego z projektów, których J[añasnie] W[ielmony]. Hr.[abia] Konstany nie odrzucał, redakcją, ułożywszy, Jej oddał dla przesłania J[añasnie] O[świeconemu] Księciu [Michałowi] Żyrmonckiemu na Wołyń, gdzie On w pierwszych dniach lipca miał przybyć.

Na skutek tak objawionej sobie woli, J[añasnie] O[świeconej] Księżnej [Aleksandry] Radziwiłłowej przedstawiłem J[añasnie] W[ielmożnemu]. Hrabiemu Konstantemu, iż nie moźoląc się wynajmowaniem nowych propozycji, najstosowniej byłoby, chociaż z nijaką ofiarą korzyść w projekcie Kwietniowym zapewnionych, oprócz układ na pierwszym projekcie J[añasnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrnowskiego; jeżeliby tylko J[añasnie] O[świeconą]. Księżna [Aleksandra] Radziwiłłowa zezwolić raczyła, aby ten projekt z plenipotencją J[añasnie] W[ielmożnego]. Hrabi[ego] Konstantego, z dawniejszymi Tej samej intencjami i z prawdziwym dobrem J[añasnie] O[świeconej] Księżniczki pogodzony został.

J[añasnie] W[ielmożny] Hrabia Konstany, jak od początku traktowania, tak i w tym razie nie chcąc narażać rzeczy na zwłokę, rozkazał mi, abym nie tracąc chwili czasu, odbył w tym przedmiocie konferencję z pełnomocnikiem J[añasnie] W[ielmożnej] Księżnej, W[ielmożnym] Hermanowskim.

Zaprosiwszy zatem W[ielmożnego] Hermanowskiego, oświadczyłem mu, iż J[añasnie] W[ielmożny] Hrabia Konstany, troskliwy o ukończenie interesu, składa się do przyjęcia pierwszego projektu J[añasnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego, ale zmodyfikowanego w ten sposób:

1. Posag J[añasnie] O[świeconej] Księżniczki [Michaliny] stanowi się według decyzji J[añasnie] O[świeconego] Księcia w summie zł[otych] p[olskich] 1 300 000.
2. Wypłacony będzie dobrami Czarkowy i Krzczonów, które od dnia ślubu przejdą na dziedzictwo i w posiadanie przyszłej Hraby Zamojskiej.
3. Ponieważ większa połowa intraty z dóbr posagowych, na sumnę zł[otych] p[olskich]. 90 000 rocznie oznaczonej, pochodzi z sprzedaży wełny, a zatem przez obrócenie tej intraty na kapitał, jak to J[añasnie] O[świecony] Książę [Michała] Żyrmoncki uczynił, nie wykrywa się istotna tychże dóbr wartość; przeto niezwłocznie nastąpić winno stanowcze oszacowanie w sposób o jaki strony ułożą się.
4. Jeżeli z tego stanowczego oszacowania wykaże się wartość dóbr na zł[otych] p[olskich] 1 800 000 w takim razie summa 1 300 000 pozostaną długi, które J[añasnie] W[ielmożny] August zobowiązuje się spłacić.

Przełożyłem dalej W[ielmożnemu]. Hermanowskiemu, iż w propozycji ni-niejszej nie żąda się więcej nad to, co sam J[aśnie] W[ielmożny] Książę [Michał] Żyrmoncki J[aśnie] O[świeconej] Księżniczce Michalinie na posag projektował iż ze strony J[aśnie] W[ielmożnego] Hrabi[ego] Augusta staje się zadość życzeniu J[aśnie] O[świeconej] Księżna, aby resztę dóbr Czarkowskich na własność swoją nabył; iż projekt J[aśnie] O[świeconego] Księcia w tym tylko modyfikuje się, że Hrabia August zamiast obrócenia zaraz całego swego kapitału na spłacenie długów, przejmie obowiązek spłacenia wierzycieli ad concurrentiam⁴² zł[oty]ch p[olski]ch 500 000, co dla tychże wierzycieli będzie z równym bezpieczeństwem, a dla Hrabie[ego] Augusta z większą łatwością, a z tym większą jeszcze, gdy mu przekazane zostaną wierzycielności składające się ile można z summ niewielkich, z dłuższymi i nie w jednym roku przypadającemu terminami wypłaty i gdy być może iż niektórzy wierzyciele pozostawią nadal swoje kapitały a poprzestaną na opłacie procentów; a w szczególności, iż Hrabia August przyjmie do wypłaty dług Towarzystwa Kredytowego [Ziemińskiego] i inne wierzycielności, jakie po tym długi w hipotece, dla uzupełnienia sumy zł[oty]ch p[olski]ch 500 000 lub mniejszej przewyższą nad sumę posagową stanowiącej, umieścić się będą mogły. Będzie z dochodów dóbr opłacał procenty, a w miarę spłacania samych kapitałów będzie zajmował w hipotece miejsce dawniejszych dóbr wierzycieli; wreszcie, że hipoteka będzie dostatecznie dla wierzycieli, zobowiązuje się zaś rządowe do wypłat ze strony Hrabiego Augusta, dla J[aśnie] O[świeconej] Księżnej bezpieczeństwem.

W końcu oświadczyłem, iż jeżeli na tak słusznych i dla obu stron stosowanych zasadach układ ma być przedsięwzięty nastąpić winna detaksacja⁴³ wykrywająca istotny dóbr szacunek, a tymczasem okazać by wypadało J[aśnie] W[ielmożnemu] Hrabi[emu] Konstantemu wykazy hipoteczne dóbr Czarkowy i Krzczonów, oraz nadesłany przez J[aśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego wykaz długów do tychże dóbr przywiązanych, a których spłacenie kapitałem Hrabi[ego] Augusta J[aśnie] O[świecony] Książę zdecydował.

Na przełożenie to W[ielmożny]. Hermanowski oświadczył, iż utrzymanie pierwszego projektu J[aśnie] O[świeconego] Księcia Żyrmonckiego zawisło koniecznie od tego warunku, aby J[aśnie] W[ielmożny]. Pan dał Hrabi[emu] Augustowi zł[oty]ch p[olski]ch. 500 000 i pozwolił obrócić ją na spłacenie długów, na co jeżeli się J[aśnie] W[ielmożny]. Hrabia Konstanty nie zgodzi, w takim razie na próżno będzie projekt zmodyfikowany J[aśnie] O[świeconej] Księżnie oddawać, gdyż Ona nawet go J[aśnie] O[świeconemu] Księciu [Michałowi] Żyrmonckiemu nie prześle. W takim więc stanie rzeczy, nie widzi potrzeby okazywać wykazów hipotecznych ani składać nadesłanej w Wiednia tabeli długów, która według decyzji J[aśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego dopiero po zgodzeniu się na użycie kapitału okazana być może.

Zapytany W[ielmożny]. Hermanowski skąd wynikać może konieczna potrzeba, aby summa zł[oty]ch p[olski]ch 500 000 zaraz przez JW.⁸⁰ Ordynata dana i zaraz

⁴² Od konkurenta.

⁴³ Obniżenie wartości.

w całości na spłacenie długów obróconą być musiała? Odpowiedział, iż w tem jest zamiar JO. Księcia Żyrmonckiego, aby przyszli Małżonkowie odebrali dobra czyste.

Lecz na zrobioną sobie uwagę, iż zamiar taki nie da się pogodzić z powieścią samego W^{so} Hermanowskiego, iż na dobrach Czarkowy i Krzczonów tylko 90 000 zł[otych] p[olskich]. i 2 000 dukatów jest zahipotekowanych po długi Towarzystwa Kredytowego, od którego opłata procentów miała według projektu JO. Księcia Żyrmonckiego do JO. Księżnej należeć, z czego okazuje się, iż na tychże dobrach nie ma tyle długów, aby na ich spłacenie żądania przez JO. Księcia summa obróconą być mogła, a zatem nie zachodzi potrzeba hipoteki ich takim kosztem oczyszczania; W. Hermanowski opowiadaniem swoim wyjaśnił, o czym dawniej był napomykał, iż tu nie idzie o spłacenie długów już na Czarkowach hipotekowanych, ale innych do hipoteki niewniesionych, a nawet takich, którym hipoteka na dobrach Czarkowskich nie służy. Szczególniej na uwagę zasługują następujące wyrazy W^{so} Hermanowskiego: „Idzie oto, aby JW. Ordynat dał 500 000 [zpl.] na spłacenie długów, a jeżeli na to się zgodzi, obojętną jest rzeczą, jakie i czyje wierzytelności zostaną tym funduszem spłacone, czy Czarkowskie, czy Wołyńskie, czy Pani Winnickiej, czy samego Księcia Pułkownika (Żyrmonckiego), który jest także wierzycielem Księżnej, bo dowodzą, że JO. Książę Żyrmonckini nie miał na celu oczyszczania dóbr posagowych kapitałami JWgo Ordynata”.

Z tego wszystkiego wywodziła W. Hermanowski, iż skoro JW. Hrabia Konstanty nie zezwoli na użycie 500 000 zł[otych] p[olskich]. według przepisu J[aśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego, nie może już być mowa o pierwszym projekcie, ale tylko o drugim przeznaczającym roczną pensję.

A to oświadczyłem W[ielmożnemu] Hermanowskiemu, iż drugi projekt J[aśnie] O[świeconego]. Księcia przyjęty być nie może, ale bowiem, chociażby nawet kapitał pensji odpowiadający znalazł na dobrach Czarkowskich dostateczne zabezpieczenie o czym dopiero po ich stanowczym oszacowaniu sądzić będzie można. Projekt ten zmniejsza wyposażenie J[aśnie] O[świeconej] Księżniczki o sume zł[otych] p[olskich]. 500 000, a zmniejsza za to tylko, że J[aśnie] W[ielmożny] Ordynat nie przeznaczył 500 000 zł[otych] p[olskich]. na spłacenie długów niemających związku z dobrami posagowymi, w czym stosował nawet do życzeń J[aśnie] O[świeconej]. Księżnej, która przeciwko przyjęciu kapitału, własnością Hrabiego Augusta będącego; po tyle kroć protestowała się.

Z powyższego wywodu raczy się J[aśnie] W[ielmożny]. Pan przekona:

1. Iż ze strony J[aśnie] W[ielmożnego] Hrabiego Konstantego nic nie było zaniebdaniem, wszystko zostało uczynione, aby układy przedślubne jak najspieszniej do skutku doprowadzić.
2. Iż zwłoka i trudności w ukończeniu wynikła z dyspozycji J[aśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego, zmieniających dawniejszy stan rzeczy z uciążliwością dla przyszłych Małżonków.
3. Iż projekt Jego użycia kapitału Hrabiego Augusta tym trudniejszy jest do przyjęcia, gdy się okazało, że kapitał ten byłby użyty na spłacenie długów do dóbr Czarkowskich nienależących, a nawet projekt ten byłby ze strony J[aśnie] O[świeconego] Księcia niedelikatnym, gdyby okazać się miało, że wierzytelność

Jego figuruje na tajemnym wykazie długów, który według polecenia Jego nie mógł być objawionym aż po zgodzeniu się na oddanie kapitału.

4. Iż J[ąśnie] O[świeconą] Księżna tym mniej miała racji odstawić przy projekcie J[ąśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego, gdy ciągle oświadczyła, że kapitału Hrabi[ego] Augusta na swoją rzecz i do rąk swoich nie przyjmie.

5. Iż J[ąśnie] W[ielmożny] Hrabia Konstanty miał słuszne powody nie dozwalać umniejszenia posagu J[ąśnie] O[świeconej] Księżniczki [Michaliny], która nie zasługuje na to, aby traciła 500 000 zł[otych] p[olskich]. za to tylko, że J[ąśnie] W[ielmożny]. Pan, stosując się do J[ąśnie] O[świeconej] Księżnej, nie przeznaczyłeś kapitału Hrabi[ego] Augusta na spłacenie długów rodziny Jego przyszłej Małżonki.

Z tych przyczyn J[ąśnie] W[ielmożny] Hrabia Konstanty, na przypadek gdyby układy odnowione zostały, i dla uchronienia nadal przyszłych Małżonków od wpływu J[ąśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego postanowił stać przy tym, aby wszystkie kwestie przed ślubem ostatecznie załatwione. Dobra posagowe oszacowane, na imię J[ąśnie] O[świeconej]. Księżniczki [Michaliny] uregulowane i w posiadanie przyszłych Małżonków zaraz oddane zostały.

W pierwszych dniach Lipca J[ąśnie] O[świeconą] Księżna zażądała znowu, aby Jej podanym został ze strony J[ąśnie] W[ielmożnego]. Hrabiego Konstantego projekt umowy przedślubnej. Zarazem oświadczyła przed JW. Hrabia Augustem, iż jeżeli ten projekt uzna za dogodny, wtedy wyśle z nim P[an]a Hermanowskiego na Wołyń do J[ąśnie] W[ielmożnego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego, nie w tym atoli zamiarze, aby ten projekt miał iść pod Jego decyzję, ale dlatego tylko, iż obowiązana będąc przez swego Małżonka nie działać bez Jego wiedzy, życzy sobie tej formalności dopełnić; lecz na przypadek gdyby J[ąśnie] W[ielmożny] Książę [Michał] Żyrmoncki był przeciwny projektowi, Ona sama się zdecyduje bez dalszej do Niego referencji.

W dniu 7 lipca podałem J[ąśnie] W[ielmożnej] Księżnie projekt umowy przedślubnej, w którego paragrafie 4 tym następuje o posagu J[ąśnie] O[świeconej] Księżniczki umieszczone były opisy:

1. J[ąśnie] O[świeconą] Księżna Aleksandra Radziwiłłowa oświadcza, iż na posag dla J[ąśnie] O[świeconej] Księżniczki Córki [Michaliny Radziwiłłównie] swej przeznacza sumę zł[otych] p[olskich]. 1 300 000 .

2. Summę tę wypłaca dobrami swymi dziedzicznymi Czarkowy i Krzczonów w Królestwie Polskim, województwie Krakowskim, obwodzie Stopnickim położonych, którym szacunek podaje za zł[otych] p[olskich]. 1 800 000 oddaje dobra rzeczony na Jej dziedzictwo i posiadanie od dnia 24 czerwca 1835 roku, ze wszystkimi ich przyległościami i przynależnościami, ze wszystkimi użytkami, oraz ciężarami gruntowymi.

3. Zaraz po podpisaniu niniejszego aktu, przeznaczy J[ąśnie] W[ielmożny]. Hrabia Konstanty Zamojski do oszacowania na gruncie majątku na posag przeznaczonego Komisarza swego, który w tej czynności z osoba od J[ąśnie] O[świeconej] Księżnej delegowaną, stan dóbr Czarkowskich dokładnie znająca i zdolną do udzielenia potrzebnych objaśnień i wiadomości, znosić się będzie winien.

4. Przewyżka wartości dóbr, jaka by z tego oszacowania nad summę posagową 1 300 00 zł[oty] p[olskich]. okazała się należeć będzie do J[asnie] W[ielmożnej]. Księżnej [Aleksandry] Radziwiłłowej Matki, która w ten sposób nią rozporządzi, iż zostawi przy dobrach dług Towarzystwa Kredytowego [Ziemskiego] i przywiąże do nich inne wierzytelności, o ile ad concurrentiam⁴⁴ przewyżki szacunku nad sumę posagową umieścić się będą mogły.

5. Procenty od tych sum opłacane będą z dochodu dóbr; spłacenie zaś kapitałów w terminach właściwych będzie obowiązkiem J[asnie] W[ielmożnego] Augusta Hrabiego Zamojskiego, przyszłego Małżonka, który to obowiązek J[asnie] W[ielmożny] Hrabia August Zamojski na siebie przyjmuje, i w miarę spłacania kapitałów, w miejsce dawniejszych wierzycieli do hipoteki dóbr posagowych Małżonki swojej wchodzić będzie.

W dniu 11 lipca uwiadomiła mnie J[asnie] O[świecona]. Księżniczka przez J[asnie] W[ielmożnego] Sędziego Tokarskiego iż projekt do umowy przedślubnej podany w dniu 7 [tego] m[iesiąca] niepodobny jest do przyjęcia z powodu, że paragrafie 4tym traktującym o wyposażeniu J[asnie] O[świeconej] Księżniczki powiedziano:

1. Iż J[asnie] O[świecona] Księżna [Aleksandra] Radziwiłłowa przeznaczą na posąg dla Córki Swjej J[asnie] O[świeconej] Księżniczki Michaliny, przyszłej Hrabiny Zamojskiej sumę złotych polskich Milion Trzykroć Sto tysięcy tj. 1 300 000.

2. Iż dobra Czarkowskie oddaje na Jej dziedzictwo i w Jej posiadanie od dnia 24 czerwca r.b.

3. Iż J[asnie] W[ielmożny] Hrabia Konstanty Zamojski przeznaczą do oszacowania majątku posagowego Komisarza swego, który w tej czynności z osoba od J[asnie] O[świeconej] Księżnej [Aleksandry] Radziwiłłowej delegowaną, stan dóbr Czarkowskich dokładnie znającą i zdolną do udzielenia potrzebnych objaśnień i wiadomości, znosić się będzie winien.

Nad tymi trzema punktami uczynił J[asnie] W[ielmożny] Tokarski imieniem J[asnie] O[świeconej] Księżnej [Aleksandry] Radziwiłłowej uwagi następujące:

1. Iż J[asnie] O[świecona] Księżna Radziwiłłowa nie miała dotąd ani na teraz zamiaru przeznaczenia na posąg dla J[asnie] O[świeconej] Księżniczki sumy większej nad 800 000 zł[oty] p[olskich]. wyobrażającej kapitał 40 000 zł[oty] p[olskich]. rocznej pensji.

2. Iż termin projektowany do oddania dóbr posagowych jest za wczesny.

3. Iż sposób oszacowania, podany w paragrafie czwartym, przyjęty być nie może, jako jednostronny i otwierający pole do bezwzględnej dowolności.

Na uwagi powyższe odpowiedziałem J[asnie] W[ielmożnemu] Tokarskiemu w dniu 12 lipca:

co do 1. Pensja roczna zł[oty] p[olskich]. 40 000 przeznaczona przez J[asnie] O[świeconą] Księżną Radziwiłłową na J[asnie] O[świeconej] Księżniczki nie ma związku z jej posagiem. Pensja ta uważana była zawczasu tymczasową. Według projektu kwietniowego ustać miała a terminie oddania dóbr ustawionym przez J[asnie]

⁴⁴ Konkurentów

O[świeconego] Księcia Michała [Żyrmonckiego], a w projekcie tegoż Księcia ustać miała w dniu 24 czerwca 1836 roku, jako w terminie wprowadzenia J[aśnie] O[świeconej] Księżniczki w posiadanie dóbr Czarkowskich,

Układy Kwietniowe zapewniły J[aśnie] O[świeconej] Księżniczce posag daleko większy nad summę zł[otych] p[olskich]. 800 000; miała albowiem odebrać dobra wolne od wszelkich długów po Towarzystwie Kredytowym Ziemskim zahipotekowanych i bez żadnej dla tegoż Towarzystwa zaległości.

J[aśnie] O[świecony] Książę Michał Żyrmoncki, przy którym według oświadczeń JO. Księżnej była decyzja tego interesu, uchyliwszy układy Kwietniowe, oznaczywszy wartość dóbr Czarkowskich na zł[otych] p[olskich]. 1 800 000, przeznaczył także na pierwszy rok pensji 40 000 zł[otych] p[olskich] ale zaraz na początku drugiego roku oddawał na posag J[aśnie] O[świeconej] Księżniczki nie 800 000, ale 1 300 000 złotych polskich; żądał tylko aby J[aśnie] W[ielmożny] Ordynat dał zł[otych] p[olskich] 500 000, za które Hrabia August kupiłby resztę dóbr Czarkowskich, spłacając wierzycieli i wchodząc na ich miejsce hipoteki. Ponieważ zaś dług Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego miał pozostać przy dobrach, a J[aśnie] O[świecony] Książę chciał aby przyszli Małżonkowie mieli od dnia 24 czerwca 1836, to jest: od czasu oddania im dóbr rocznej intraty zł[otych] p[olskich]. 90 000, a mianowicie 65 000 z posagu J[aśnie] O[świeconej] Księżniczki, 25 000 zaś z części dóbr, którą J[aśnie] W[ielmożny] Hrabia August miał zakupić; przeto wkładał na J[aśnie] O[świeconą] Księżnę [Aleksandrę] Radziwiłłową obowiązek opłacania procentów od długu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego.

Stojąc więc przy tym aby J[aśnie] O[świeconą] Księżniczka [Michalina] wyposażoną została sumą zł[otych] p[olskich]. 1 300 000 J[aśnie] W[ielmożny]. Hrabia nie wymaga nic nowego, i owszem poprzestaje tylko na decyzji J[aśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego. Żądając aby zamiast oddania zaraz przez JW. Ordynata na rzecz Hrabiego Augusta 500 000 zł[otych] p[olskich]. i obrócenia ich na opłatę długów, tenże Hrabia August przyjął na siebie obowiązek spłacenia w terminach właściwych: naprzód długu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, a następnie innych jakie po tymże długu przed summą posagową zł[otych] p[olskich]. 1 300 000 umieścić się będą mogły, nie zmieniając J[aśnie] W[ielmożny] Hrabia decyzji J[aśnie] O[świeconego]. Księcia Żyrmonckiego, lecz owszem staje się zadość woli tegoż J[aśnie] O[świeconego] Księcia, aby J[asnie] [ielmożny] Hrabia August kupił resztę dóbr Czarkowskich w sposób interesowi J[aśnie] O[świeconej]. Księżnej wcale szkodzić niemogący, a z zupełnym bezpieczeństwem dla Wierzycieli. Wreszcie jak niestosownym byłoby, zostawiając przy dobrach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, wkładać na trzecią osobę obowiązek opłacania od niego procentów, sam J[aśnie] W[ielmożny] Pan uznać to raczył.

Naznaczony został Co do 2. Termin oddania dóbr na 9-tego Jan[uary]⁴⁵ r.⁴⁶ naznaczony został w nadziei, że J[aśnie] O[świeconą]. Księżną [Aleksandra] Radziwiłłowa, rzecz od tak dawna ze strony J[aśnie] O[świeconego] Ordynata przy-

⁴⁵ Stycznia.

⁴⁶ 1836 r.

gotowaną, że Swojej także strony zdecydować na koniec raczy. Termin ten nie będzie także wydawał się za wczesny, gdy J[ąśnie] W[ielmożny]. Pan raczy zwrócić uwagę na to, że chociażby podpisane intercyzy zawarcie ślubu nastąpiło w kilku tygodni po 8ym Janie⁴⁷; Wypadałoby jednak, nie tak, co do tradycji dóbr, jak co do obliczenia rocznego dochodu, trzymać się tego terminu, w którym według zwyczajów krajowych rozpoczyna się rok ekonomiczny; a mianowicie na tę okoliczność, że chociażby przyszli Małżonkowie objęli dobra po 8ym Janie [z]obowiązany będąc atoli⁴⁸ opłacić za rok 1835/6 procenta od długów Czarkowskich, mają prawo aby cała z tego roku intrata do ich dyspozycji oddaną była.

Co do 3-go. Ponieważ summa posagowa zł[otych] p[olskich]. 1 300 000 wypłacaną być ma nie gotowizną ale dobrami, do których oprócz posagu mają być jeszcze przywiązane długi, stąd wypływa konieczna potrzeba przekonania się do detaksacji, naprzód czyli dobra mają wartość summy posagowej; Po drugie, czy zapewnią oprócz tego fundusz na opłatę procenta od długów, które J[ąśnie] W[ielmożny] Hrabia August ma przejąć do spłacenia; albo właściwiej mówiąc przekonania się, jak wiele długów po odtrąceniu summy posagowej, do tych dóbr przywiązać będzie można.

Jeżeli podany w paragrafie 4tym sposób oszacowania po podpisaniu intercyzy wydaje się uciążliwym dla J[ąśnie] O[świeconej] Księżnej, uciążliwość ta, gdy J[ąśnie] O[świecona] Księżna zezwoli, aby oszacowanie odbyło się przed podpisaniem intercyzy, usuniętą będzie tym pewniej, że do przyjęcia szacunku, jaki przez Komisarza od J[ąśnie] W[ielmożnego]. Hrabiego wyznaczonego wynalezionym zostanie. J[ąśnie] O[świecona] Księżna zniewolona być nie może. Wypadałoby tylko, aby J[ąśnie] O[świecona] Księżna wydała zaraz potrzebne dyspozycje do dóbr, aby Komisarz J[ąśnie] W[ielmożnego] Hr[abiego] Konstantego znalazł tam osobę dobrą, dokładnie znającą i zdolną do udzielenia potrzebnych objaśnień i wiadomości. Tym sposobem dzieło detaksacji mogło by bardzo spieszenie być ukończone.

Uznała J[ąśnie] O[świecona] Księżna projekt w dniu 7 lipca podany za dogodny dla Siebie, gdy z nim w odpowiedzią moją J[ąśnie] W[ielmożnemu] Sędziemu Tokarskiemu dane w dniu 12 tego miesiąca i wyprawiła Pełnomocnika swego W[ielmożnego] Hermanowskiego na Wołyń do J[ąśnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego.

Tymczasem w dniu 25 lipca wręczył mi. J[ąśnie] W[ielmożny] Sędzia Tokarski wykaz kapitałów, od których procenta z dóbr Czarkowskich są opłacane, a którym J[ąśnie] O[świecona] Księżna chce hipotekę dać na tych dobrach. Wykaz ten, bez daty i podpisu, mający być kopia tabeli przez J[ąśnie] O[świeconego] Księcia Żyrmonckiego z Widnia nadesłany, której oryginał pokazany nie został, zawierał w sobie 499 206 zł[otych] p[olskich]. 20 gro[wszy] długów, między którymi były wierzytelności Jenerała Dziekońskiego⁴⁹ w summie zł[otych] p[olskich] 132 500 i Hr[abiego] Jana Łubieńskiego⁵⁰ w sumie zł[otych] p[olskich]. 80 000.

⁴⁷ Chodzi o miesiąc czerwiec w 1835 r.

⁴⁸ Natomiast

⁴⁹ R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*, Tom 1, Warszawa 1995, s. 405.

⁵⁰ M. Manteufflowa, Łubieński Jan [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. XVIII, Wrocław 1973, s. 485-486.

Oświadczył także, J[ąśnie] W[ielmożny] Sędzia Tokarski, iż J[ąśnie] O[świeconą] Księżna zgadza się oszacowanie dóbr; ponieważ jednak sam tylko W[ielmożny] Hermanowski jest w stanie dać potrzebne objaśnienia o sobie, któr[e] aby ze strony J[ąśnie] W[ielmożnego] Hrabiego do detaksacji przeznaczoną była, a oprócz tego zabrał z sobą klucze od składzików, w których są mapy, rejestry i inne akta do działu detaksacji potrzebne. Przeto J[ąśnie] O[świeconą] Księżna życzy sobie, aby z oszacowaniem wstrzymać się powrotu W[ielmożnego] Hermanowskiego z Wołynia, i najsilniej pragnie, aby J[ąśnie] W[ielmożny] Hraba nie poczytał za chęć puszczenia rzeczy w odwłok, tego odroczenia, które nastąpiło wbrew życzeniom J[ąśnie] O[świeconej] Księżnej i tylko ze zbiegu okoliczności.

W[ielmożny] Hermanowski doczekał się wprawdzie po kilku tygodniach pobytu na Wołyniu przyjazdu J[ąśnie] O[świeconego] Księcia Zyrmonckiego, lecz ten okazany sobie projekt z dnia 7 lipca rb. Odrzucił [go] i do jednej z dwóch swoich propozycji w miesiącu czerwcu w Wiedniu ułożonych J[ąśnie] O[świeconej] Księżnej Radziwiłłowej odesłał.

Dnia 27 września rb. J[ąśnie] W[ielmożny] Sędzia Tokarski oznajmił mił iż J[ąśnie] O[świeconą] Księżna Radziwiłłowa, złożywszy radę z Krewnych i przyjaciół, to J[ąśnie] O[świeconych] Książąt Walentego Radziwiłła⁵¹ i Maximiliana Jabłonowskiego⁵², i J[ąśnie] W[ielmożnych] Tomasza Hrab[ia] Łubieńskiego⁵³ i Sędziego Tokarskiego, powierzyła Im wygotować odpowiedzi na projekt podany ze strony J[ąśnie] W[ielmożnego] Ordynata w dniu 7 lipca i na list mój do J[ąśnie] W[ielmożnego] Sędziego Tokarskiego z dnia 12 lipca rb.

Okazał mi następnie J[ąśnie] W[ielmożny]. Tokarski pismo J[ąśnie] O[świeconej] Księżnej do niego adorowane, w którym Ona oświadczyła, iż wymienionym wyżej Osobom powierzyła wygotowanie odpowiedzi, upoważnia J[ąśnie] W[ielmożnego] Tokarskiego, aby mnie odpowiedź tę zakomunikował i deklarację zarazem, że jeżeliby na odpowiedzi tej ze strony J[ąśnie] W[ielmożnego] Ordynata nie poprzestawano. Ona nie może mieć nie więcej do czynienia w tym interesie, i zostawia J[ąśnie] W[ielmożnemu] Hrabieciu regres do J[ąśnie] O[świeconego] Księcia Michała [Gedeona Radziwiłła], Ojca J[ąśnie] O[świeconej] Księżniczki [Michaliny], z którym Samym na taki przypadek układy kończone być mogą.

Wreszcie oddał mi J[ąśnie] W[ielmożny] Sędzia Tokarski wypracowaną przez wyżej wyrażone osoby odpowiedź, a raczej projekt do umowy przedślubnej, pisany własną ręką J[ąśnie] W[ielmożnego] Tomasza Hr[abiego] Łubieńskiego; oddał także wykazy hipoteczne dóbr Czarkowskich, Krzczonowa i kopalni siarczanej w Czarkowach.

W projekcie tym odróżnić należy trzy główne przedmioty:

- I. Sumę Posagową;
- II. Procent od tejże sumy;
- III. Odstąpienie dóbr Czarkowskich na dziedzictwo przyszłych Małżonków.

⁵¹ Brat Michała Gedeona Radziwiłła, ur. w 1781, zm. 1838 r.

⁵² Polski arystokrata, polityk, książę w Królestwie Kongresowym, mistrz dworu cara Mikołaja I Romanowa. Ur. 1785, zm. 1846 r.

⁵³ Generał, uczestnik powstania listopadowego, ur. 1784, zm. 1870.

I.

Summa Posagowa

„Posag oznaczony jest tymczasowo z ogólnego majątku J[añasnie] O[świeconej] Księżnej [Aleksandrze] Radziwiłłowej w sumie zł[otych] p[olskich]. 800 000, która zabezpieczona ma być hipotecznie na dobrach Czarkowy, Krzczonów i Opatrzności Boskiej czyli kopalni siarczanej, i nie może być podniesioną aż przy dziale między Rodzeństwem”.

Posag przeznaczony dla J[añasnie] O[świeconej] Księżniczki [Michaliny] mniejszy jest o zł[otych] p[olskich]. 500 000, dlatego, który dla Niej projektowanym był przez J[añasnie] O[świeconego] Księcia [Michała] Żyrmonckiego i ze strony J[añasnie] W[ielmożny] Ordynata żądanym.

Szacunek dóbr, na których summa posagowa byłaby hipotecznie zabezpieczona, oznaczony został jak następuje:

1. Dobra Czarkowy – zł[otych] p[olskich]. 600 000
 2. Dobra Krzczonów – zł[otych] p[olskich]. 650 200
 3. Opatrzność Boska czyli kopalnia siarki – 241 147
- Razem zł[otych] p[olskich]. 1 491 347

Na tych dobrach są długi następujące:

1. Na Czarkowych
 - a. Dług Towarzystwa Kredytowego [Ziemskiego] zł[otych] p[olskich]. 250 000
 - b. Dług Joanny Świdzińskiej zł[otych] p[olskich]. 90 200
 2. Na Krzczonowie:
 - a. Dług Towarzystwa Kredytowego [Ziemskiego] zł[otych] p[olskich]. 167 000
 - b. Dług Januszewicza zł[otych] p[olskich]. 53 000
- Razem zł[otych] p[olskich]. 560 200

Gdy więc wartość dóbr jest zł[otych] p[olskich] 1 491 347,

Długi zaś wynoszą zł[otych] p[olskich] 560 200

Pozostałoby więc na zabezpieczenie summy posagowej zł[otych] p[olskich] 931 147

Wypada tu jednak zrobić następujące uwagi:

1. Co do wartości dóbr:
 - a. Czarkowy: Oszacowanie są w Wykazie hipotecznym dowolnie na zł[otych] p[olskich] 600 000. Nie wiadomo czy mniej czy więcej są warte, lubo J[añasnie] W[ielmożny] Sędzia Tokarski utrzymuje, iż szacunek ich winien być większy przynajmniej o zł[otych] p[olskich]. 300 000 od dóbr Krzczonowa.
 - b. Krzczonów. Dobra te oszacowane są w Wykazie hipotecznym, stosownie do kontraktu kupna i [s]przedaży zawartego w r. 1819 na sumę 650 200. J[añasnie] W[ielmożny] Tokarski objaśnia, iż trudnił się interesami Hrabiny Krasieńskiej, w ten czas gdy ona dobra te Księżnie Radziwiłłowej [s]przedawała i jest przekonany [s]przedane zostały za bardzo umiarkowaną cenę.
 - c. Kopalnia siarki. Oszacowana została dowolnie na zł[otych] p[olskich]. 241 147. O prawdziwości tego oszacowania nic powiedzieć nie można, nie wie-

dząc za jaką cenę 128 kuksów składających ją czyli akcji przez JO. Księżnę nabyte zostały, i jakich zasad w oszacowaniu trzymano się.

2. Co do długów:

a. Dług Towarzystwa Kredytowego na Czarkowach wynosił zł[otych] p[olskich]. 250 000. Do miesiąca czerwca umorzono przez opłaty 53 430 gr 23, zostaje więc do umorzenia 196 569, 7

b. Dług Towarzystwa Kredytowego [Ziemskiego] w Krzczonowie wynosił 167 000, Do miesiąca Czerwca r b.b umorzono przez upłaty 15 674, 29. Zostaje więc do umorzenia 151 325, 1

c. Dług Tomaszewicza wynosi wprawdzie zł[otych] p[olskich]. 53 000; gdy jednak płacony ma być złotem, licząc dukat po zł[otych] p[olskich]. 18, a średnia cena dukatów jest zł[otych] p[olskich] 19 gr 15, dług ten wynosi w monecie zł[otych] p[olskich]. 57 416

Stan zatem długów w dniu 1 lipca r.b jest taki

1. Towarzystwa Kredytowego [Ziemskiego]	zł[otych] p[olskich]. 347 894 gr 8
2. Dług Świdzieńskiej	zł[otych] p[olskich]. 90 200
3. Dług Tomaszewicza	zł[otych] p[olskich]. 57 416
Razem	zł[otych] p[olskich]. 495 510 gr 8

Nie ma atoli pewności czyli to są wszystkie ciężary dóbr, z powodu iż złożony przez J[aśnie] W[ielmożny] Tokarskiego Wykaz hipoteczny Czarków jest tylko częściowym (+⁵⁴), nie wiadomo zatem, co w sobie zawiera ta jego część, która nam komunikowaną nie została po raz drugi z powodu, iż Wykaz hipoteczny Kopalni wzięty jest jeszcze w początku roku 1826 a zatem przed lat dziesięciu; wszakże P[an]. Hermanowski zapewnia, iż stan hipoteczny kopalni w niczym od owego czasu nie zmienił się.

Dopóki przez oszacowanie wykazaną nie będzie rzeczywista wyższa wartość dóbr Czarkowskich, Krzczonowa i Kopalni, mniemam iż nie można cenić ich z pewnością jak na zł[otych] p[olskich]. 1 200 000; tym bardziej, że wartość ich według zasad Towarzystwa Kredytowego [Ziemskiego], chociażby nawet udzielona na nie była pożyczka najwyższa, nie wynosi więcej jak zł[otych] p[olskich]. 1 086 000.

Przyjmując więc wartość tych dóbr w summie zł[otych] p[olskich] 1 200 000 i odtrącając od tej summy długi, w komunikowanych wykazach hipotecznych zapisane wynosząc zł[otych] p[olskich]. 495 510 gr 8, zostawałoby czystej wartości 704 489 gr 22.

Nie umieściłaby się zatem na tych dobrach summa zł[otych] p[olskich]. 800 000 w całości, a choćby wreszcie i umieszczoną być mogła, bezpieczeństwo jej byłoby takie jakie jest dla summ zapisanych w ostatnim na dobrach oddłużonych; wzrastałoby w prawdzie w miarę umarzania długu Towarzystwa Kredytowego, ale nigdy nie byłoby oparte na pierwszej połowie wartości dóbr, jak to zwykle wymaganiem bywa w stosunkach z Rządem i między prywatnymi.

⁵⁴ JW. Sędzia Tokarski objaśnił, iż Wykaz nazwany jest częściowym dlatego, że w obrębie dóbr Czarkowskich jest kopalnia siarki, która od nich odłączoną została i ma osobną księgę hipoteczną.

Na takim bezpieczeństwie pozostać by musiała suma posagowa, a oprócz tego byłaby uwięziona aż do czasu działu między Rodzeństwem, który nie wiadomo kiedy nastąpi, a do którego może i za lat 20 nie przyjdzie. Przez cały ten czas poprzestawać by trzeba na procencie od summy posagowej, z którego przyszli Małżonkowie nie wiele by zapewne oszczędzili, i który przez to nie wiele by przelożył się do powiększenia ich majątku. Przeciwnie, gdyby otrzymali posag w gotowości, mogliby korzystnie jej używać, a nawet gdyby go otrzymali w dobrach, mogliby ich wartość, a zatem i majątek swój powiększać. Dodać wreszcie potrzeba, że tak suma posagowa jako i dobra posagowe, mogące być alienowanymi za zgodą przyszłych Małżonków, są z wielu względów korzystniejsze, a niżeli summa i procent hipotecznie ubezpieczone,

II

Procent od sumy posagowej.

Do czasu podniesienia summy posagowej pobierać będą przyszli Małżonkowie procent piąty, to jest 40 000 zł[otych] p[olskich]. Rocznie z Kasy Prowentowej dóbr Czarkowskich. Pewność tego procentu opiera J[aśnie] O[świecona] Księżna na intratach tychże dóbr, a nawet za regularność w wypłacie daje ewikcj⁵⁵ na dobrach Czarkowskich, którą jednak wolno Jej przenieść na inny majątek, byle z równym dla J[aśnie] W[ielmego] Augusta Hrabiego bezpieczeństwem.

Nie wiadomo jaką intratę roczną rzeczywiście dają dobra Czarkowskie. Dochód roczny zł[otych] p[olskich]. 90 00 w rozliczeniu P[ana] Hermanowskiego podany został jako ekscytujący, ale jako ekscytować winny, po ustaleniu regulacji. To zaś pewna, że na dobrach tych ciążą następujące opłaty roczne:

Towarzystwo Kredytowe [Ziemskie] zł[otych] p[olskich]. 30 874 gr 28
Świdzińskiej 4 500

Januszewiczowi, licząc dukaty po zł[otych] p[olskich]. 19 gr 15 2 866
Razem zł[otych] p[olskich]. 38 240 gr 28

I że reszta dopiero intraty mogłyby obróconą być na opłacenie procentu od sumy posagowej. Musiałaby zatem dobra Czarkowskie czynić rocznie 80 000 zł[otych] p[olskich] czystego dochodu, aby były w stanie procent od summy posagowej zapłacić.

A i w tym nawet razie Kasa Prowentowa, do której przyszli Małżonkowie po procenta są odsyłani, byłaby w kłopotcie, mając płacić z góry w ratach półrocznych po zł[otych] p[olskich]. 20 000 obok wypłat wyżej wymienionych, pierwszeństwo mających i nieuchronnych Kasa Prowentowa Czarkowa w tym chyba znajdowałaby ulgę, gdyby J[aśnie] O[świecona] Księżniczka Swoją połowę procenta kredytować jej chciała.

Dlatego to pensja, która według układów Kwietniowych przeznaczona była przyszłym Małżonkom, do czasu oddania Im dóbr w posiadanie, płacona być miała nie przez Prowent Czarkowski, ale przez J[aśnie] O[świeconą] Księżną Radziwiłłową w Warszawie, zatem nie z intraty tychże dóbr, ale z Jej ogólnych dochodów. Ofiarowane

⁵⁵ Sądowe pozbawienie prawa własności rzeczy nabytej prawnie na rzecz kogoś innego, <https://sjp.pwn.pl/sjp/ewikcja;2557294.html> [dostęp: 04.11.2019]

przez J[asnie] O[świeconej]. Księżnę ewikcji na dobrach Czemiernickich samo zdaje się okazywać, iż dobra Czarkowskie nie zaręczają za pewny i regularny wpływ procenta od summy posagowej. Więcej o tej ewikcji powiedzieć nie można, nie wiedząc jakie długi oprócz pożyczki od Towarzystwa Kredytowego zł[otych] p[olskich]. 276 000 wynoszącej, zabezpieczone są na Czemiernikach. Wreszcie, zabezpieczone hipotecznie opłaty procenta na Czarkowach i ewikcja na Czemiernikach, o tyle byłoby skuteczne, i ile przyszli Małżonkowie, na przypadek zawodu w odbieraniu swej należności, byłiby zdecydowani dochodzić praw swoich przeciw J[asnie] O[świeconym] Książętom drogą procesu.

III

Odstąpienie dóbr Czarkowskich na dziedziców przyszłych Małżonków

J[asnie] O[świeconą]. Księżna [Aleksandra] Radziwiłłowa, chcąc dać dowództwo swego macierzyńskiego przywiązania do Córki [Michaliny], ofiaruje Jej i przyszłemu Jej Małżonkowi [hr. Augustowi Zamoyskiemu], jeżeli by na trzy miesiące przed 8ym Janem 1836r. oświadczyli swoje życzenie, odstąpić dziedzictwa dóbr Czarkowy, Krzczonowa i kopalni siarczane, z wszystkimi Inwentarzami na gruncie się znajdujących. Za summę zł[otych] p[olskich]. 1 700 000, zostawiając Im sumę zł[otych] p[olskich] 417 000 należącą się Towarzystwu Kredytowemu [Ziemskiemu], z której umorzenie na korzyść Ich się policzy, tudzież 483 000 zł[otych] p[olskich] innych przekazać się mających spłat i długów.

Wzbraniała się J[asnie] O[świeconą] Księżna przeznaczyć te dobra na posag J[asnie] O[świeconej] Księżniczce, i oddać je zaraz na Jej własność, przywiązując do nich długi, które na przewyżce wartości nad sumę posagową z oszacowania wykrytej, mogłyby się umieścić, a które J[asnie] W[ielmożny] Hrabia August byłby obowiązany spłacić. Teraz decyduje się J[asnie] O[świeconą] Księżna te same dobra [s]przedać, jeżeli przyszłych Małżonków byłoby życzeniem, wiejskim trudnić się gospodarowaniem.

Jest, że potrzeba zapytywać się: czyli J[asnie] W[ielmożny]. Hr[abia] August życzy sobie w tych dobrach gospodarować, gdy od samego początku układów, oddanie tychże dóbr na dziedzictwo J[asnie] O[świeconej] Księżniczki jest warunkiem ze strony J[asnie] W[ielmożnego] Ordynata położonym?

Dlaczego nie uczynić zaraz tego, co prawdzie zaraz, bo po kilku miesiącach ma być uczynione? Dlaczego nadawać odstąpieniu dóbr formę kupna i [s]przedarzy, kiedy [od]stąpienie ich, tytułem posagu, z obowiązkiem przejęcia pewnej, na ich hipotecę umieścić się mogącej, ilości długów, nie może czynić dla J[asnie] O[świeconej] Księżnej żadnej różnicy, a wypływa stosownej z toczącego się interesu?

Naznacza J[asnie] O[świeconą] Księżna szacunek dóbr na summę zł[otych] p[olskich]. 1 700 000 gdy jednak część tego szacunku ma być spłacona przejęciem summy Towarzystwa Kredytowego [Ziemskiego], której umorzenie policzone być ma na korzyść przyszłych Małżonków, gdy do dnia 1 lipca 1836 r. po opłacie dwóch nadchodzących rat umorzenie wynosić będzie około 100 000 złotych pol[skich] okazuje się z tego, iż naznaczony dobrem szacunek nie 1 700 000 ale 1 600 000 zł[otych] p[olskich]. wynosi.

Wszak i ten szacunek jest zupełnie dowolny, i na tym tylko domniemaniu oparty, że [dobra] Czarkowoy z powodu położenia swego z tamtej strony Nidy, powinny być o kilka kroć sto tysięcy wyżej cenione, jak Krzczonów z tej strony rzeki leżący.

Przejełoby więc przyszli Małżonkowie długu Towarzystwa Kredytowego [Ziemińskiego] zł[otych] p[olskich]. 317 000 i innych długów zł[otych] p[olskich] 483 000, resztę szacunku 800 000. Pokryłaby suma posagowa, która tylko w tym jednym przypadku mogłaby być podniesioną przed działem majątku; a tak nabycie dóbr Czarkowskich kosztowałoby zł[otych] p[olskich]. 1 600 000.

Według powyższego projektu posag J[asnie] O[świeconej] Księżniczki [Michaliny] zmniejszony zostaje o pół miliona; suma posagowa uwieziona być ma na nieograniczony czas, nie można jej podnieść przed działem, tylko kupując dobra za dowolnie ustanowiona cenę, i przejmując 800 000 zł[otych] p[olskich] długów. Ani suma posagowa, ani wypłata procentu, mimo ofiarowanej hipoteki i ewikcji nie mają tego zabezpieczenia, które usuwało wszelką obawę zawodu. Tych przyczyn byłem zdania, iż projekt [z] 27 r.m. podanego przyjąć można, jakakolwiek zaś co do wysokości posagu zastałaby decyzją, zdawało mi się, iż przy układzie interczyzy nie należy odstępować od następujących warunków:

1. Dobra Czarkowskie, Krzczonów i Kopalnia oddane będą zaraz w posiadanie przyszłym Małżonków. Tytuł własności uregulowany będzie na imię J[asnie] O[świeconej] Księżniczki [Michaliny], przyszłej Hrabiny Zamojskiej.
2. Oszacowanie tych dóbr winno nastąpić niezwłocznie.
3. Na przewyżce szacunku nad summę posagową wykrytej przez detaksacją, oparte zostaną długi, które J[asnie] Hra[abia] August spłaci w terminach właściwych i w miarę spłacania wchodzić będzie do hipoteki na miejsce dawniejszych wierzycieli.
4. Zaraz w interczyzie wyszczególnione zostaną długi do Dobra tych obciążone być mające.
5. Wyłączenie zł[otych] p[olskich] 20 000 z dochodów majątku posagowego J[asnie] O[świeconej] Księżnej do jej wyłącznej dyspozycji żądaniem było jeszcze w Kwietniu r.b przez J[asnie] O[świeconą] Księżną i przez J[asnie] W[ielmożnego] Hrabiego przyjęte gdy jednak J[asnie] W[ielmożny] Hr[abia] August oświadczył na piśmie, iż nie zgadza się na to wyłączenie, iż żąda aby cały dochód z majątku posagowego do Jego rąk wpływał i pod Jego jako męża zastawał rozrządzeniem, iż umowa przedślubne, w której by to wyłączenie dochodu na rzecz J[asnie] O[świeconej] Księżniczki pozostałaby z Jego strony bez żadnego skutku, przeto wyłączenia 20 000 do dyspozycji J[asnie] O[świeconej] Księżniczki nie może być dopuszczone.

Gdy J[asnie] W[ielmożny] Hr[abia] Konstanty uznał słuszność powyższych uwag, uwiadomiłem Tokarskiego w piśmie z 2 b.m. iż do przyjęcia takiego projektu umowy przedślubnej jaki mi w dniu 27 z.m. wręczył, nikogo go J[asnie] W[ielmożny] Pan nie upoważnił. Jako zaś J[asnie] O[świeconą] Księżną [Aleksandra] Radziwiłłowa w piśmie Swym do J[asnie] W[ielmożnego] Tokarskiego oświadczyła, iż na przypadek nieprzyjęcia przez J[asnie] W[ielmożnego] Hrabiego Konstantego tego projektu z samym tylko J[asnie] O[świeconym] Księciem Wojewodą [Michałem Żyrmonckim]

J[asnie] O[świeconej] Księżniczki, układy kończone być mogą, tak również sam tylko J[asnie] W[ielmożny] Pan [Stanisław Kostka], jako Ojciec J[asnie] W[ielmożego] Hra[abiego] Augusta, zachodzące w jego Interesie kwestie rozstrzygnąć jest mogący.

Warszawa dnia 10 października 1836

A.[ntoni] Cyprysiński